

**การจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมสมรรถนะการบริการสุขภาพด้วยหัวใจ
ความเป็นมนุษย์: ประสบการณ์เรียนรู้จากการสอนในวิชากระบวนการทัศนคติการดูแล
ด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์**

**Instructional design to develop humanistic care competencies:
Experiences from teaching in the humanized care paradigm.**

ตรีตาภรณ์ สร้อยสังวาลย์*

* อาจารย์พยาบาล วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี จักรีราช คณะพยาบาลศาสตร์ สถาบันพระบรมราชชนก

อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

*Tritaporn Sroysungwan

Nursing Instructor, Boromarajonani College of Nursing, Chakiraj, Faculty of Nursing,
Praboromarajchanok Institute, Banpong District. Ratchaburi Province.

บทคัดย่อ

การกำหนดอัตลักษณ์การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ถือเป็นจุดสำคัญของการศึกษาของบัณฑิตสถาบันพระบรมราชชนก ที่เน้นการเรียนรู้วิธีการเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) นำไปสู่การบรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ (transformative learning) ทั้งในเชิงองค์ความรู้ เจตคติ และจิตใจ ทั้งความเข้าใจโลกภายนอก ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนผ่านภาวะภายในตนของผู้สอนและผู้เรียน¹ ดังนั้นในการจัดการศึกษาของสถาบัน จึงมุ่งปลูกฝังให้นักศึกษาตระหนักถึงความสำคัญต่อการดูแลผู้ป่วยที่เข้ามารับบริการในสถานพยาบาล โดยดูแลแบบองค์รวมที่ใช้หัวใจ ความรัก ความเมตตา และปรารถนาที่จะให้ผู้รับบริการพ้นจากความทุกข์ทรมาน² จุดเด่นของการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์คือ การให้คุณค่าแก่ผู้ใช้บริการในฐานะมนุษย์ที่มีความเฉพาะตัวให้ความสำคัญกับบริบทชีวิตที่อาจมีอิทธิพลต่อกระบวนการคิดการตัดสินใจของผู้ใช้บริการ ยอมรับในความแตกต่างของบุคคล ให้คุณค่าในประสบการณ์และบริบทชีวิตของผู้ใช้บริการ³ ซึ่งผู้เขียนพบว่าวิธีการจัดการเรียนการสอนที่จะบรรลุเป้าหมาย ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การปรับทัศนคติเพื่อเปลี่ยนมุมมองความคิด 2) การสรรหาความรู้จากบุคคลต้นแบบ 3) การฝึกปฏิบัติอย่างเป็นองค์รวมในชีวิตจริง 4) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชั้นเรียนและ 5) พัฒนาการเรียนรู้ผ่านการสะท้อนคิด

คำสำคัญ : การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ การจัดการเรียนการสอน

Abstract

Determination of identity with a Humanized Care is an important point of education for graduates of Praboromarajchanok Institute that focuses on learning how to lead to lifelong learning, leading to the achievement of learning change (transformative learning) in terms of knowledge, attitudes and minds, as well as understanding of the outside world which leads to the transition of the teacher and learner's internal state¹. Therefore, the educational management of the institute

focuses on making students aware of the importance of caring for patients who come to receive services in hospitals with holistic care that uses heart, love, compassion, and desires the clients without any suffer². The strength of a humanized care is that it values the client as a unique human being, focusing on the context of life that may influence the decision-making process of the client, accepting individual differences, valuing the experience and context of the client's life³. The author found that the Instructional design to develop humanistic care competencies consist of 5 steps: 1) attitude adjustment to change point of view 2) recruiting knowledge from role models 3) holistic approach in real life. 4) knowledge sharing in the classroom and 5) learning development through reflection.

Keywords: humanistic care, instructional design

บทนำ

หลักการและเหตุผล

การจัดการศึกษาที่ให้นักศึกษามีคุณลักษณะ “การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์” สถาบันพระบรมราชชนกได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปีการศึกษา 2547 โดยเริ่มในรายวิชาหมวดวิชาการศึกษาทั่วไป และต่อเนื่องไปจนถึงหมวดวิชาชีพ⁴ ต่อมาได้มีการปรับหลักสูตรใหม่ คือหลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. 2555 ได้กำหนดวิชากระบวนทัศน์การดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ จำนวน 2 หน่วยกิต อยู่ในกลุ่มวิชาเลือกที่บังคับเลือก⁵ และในหลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิต (หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. 2561) ได้ปรับให้วิชากระบวนทัศน์การดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ เป็นวิชาในกลุ่มพื้นฐานวิชาชีพ จำนวน 1 หน่วยกิต โดยจุดประสงค์ของรายวิชาคือการปรับกระบวนการคิดและพัฒนาความคิดเพื่อให้เข้าใจชีวิตในสภาพความเป็นจริง ให้การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ และประยุกต์ความรู้ไปใช้ในการพัฒนาศักยภาพการดูแลสุขภาพของผู้ป่วยและใส่ใจผู้ป่วยอย่างจริงใจ⁶ ซึ่งในทางปฏิบัติการออกแบบการจัดการ

ศึกษาและการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างการพัฒนาอัตลักษณ์บริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ยังมีข้อจำกัดและไม่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน⁷ และเป็นผลลัพธ์ที่วัดได้ยาก เพราะมีความเป็นนามธรรมสูง ดังที่มกราพันธุ์ จุฑรสก ได้กล่าวถึงการดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ว่าเป็นการมองเห็นความเป็นมนุษย์ในตัวบุคคลโดยไม่ตัดสินการกระทำของคนตามที่ตนเองเห็น แต่ให้เข้าใจ สาเหตุและเหตุผลของพฤติกรรมนั้นๆ ของบุคคล เชื่อในศักยภาพและความสามารถของแต่ละบุคคลว่า คนทุกคนมีศักยภาพที่จะเลือกและจัดการแก้ไขปัญหาของตนเองได้⁸ จึงเป็นหน้าที่ของวิทยาลัยในการพัฒนาการออกแบบจัดการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมให้นักศึกษาพยาบาล มีจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีการพัฒนาการสอนในหลายรูปแบบ ซึ่งโดยพื้นฐานแล้ว จะใช้แนวคิดจิตตปัญญาศึกษาในการออกแบบการสอนเพื่อมุ่งเน้นพัฒนากระบวนการทางปัญญา เน้นการพัฒนาความคิด จิตใจ อารมณ์ภายในตนเองช่วยให้บุคคลรู้จักตัวเอง รู้จักความดี ความงาม ความเข้าใจธรรมชาติ เข้าใจความจริงของชีวิตซึ่ง น.พ.ประเวศ วะสี, ได้กล่าว

ไว้ว่า จิตตปัญญาศึกษามีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการศึกษาระดับ ควรทำความเข้าใจเห็นคุณค่า และส่งเสริมการเรียนรู้ในแนวทางนี้ให้มากที่สุดเพื่อจะช่วยให้มีการพัฒนามนุษย์ให้เกิดปัญญาสูงขึ้นอย่างแท้จริง จิตตปัญญาศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญเพื่อให้เกิดการตระหนักรู้ในตนเองรู้คุณค่าของสิ่งต่างๆ โดยปราศจากอคติ เกิดความรักความเมตตาอ่อนน้อมต่อธรรมชาติมีจิตสำนึกต่อส่วนรวมและสามารถประยุกต์เชื่อมโยงกับศาสตร์ต่างๆ ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างสมดุลและมีคุณค่าเป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้เพื่อการมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภายในตนเองและเกิดสำนึกเพื่อส่วนรวม¹⁰

วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนี จักรีรัช สังกัดสถาบันพระบรมราชชนก มีการกิจสำคัญในการผลิตบัณฑิตพยาบาลคุณภาพตอบสนองระบบสุขภาพชุมชน เห็นความสำคัญของการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์บริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ของนักศึกษาพยาบาล และผู้เขียนในฐานะอาจารย์ และเป็นผู้รับผิดชอบวิชา กระบวนทัศน์ในการดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ (humanized care paradigm) จึงได้พัฒนาและออกแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาสมรรถนะการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ของนักศึกษาโดยเชื่อว่า การออกแบบการสอนที่เหมาะสมจะให้นักศึกษามีเจตคติที่ดีต่อการดูแลผู้ป่วยทุกเพศทุกวัยและทุกชนชั้นอย่างเท่าเทียมกัน และพัฒนาจิตในระดับลึกซึ่งมีผลทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงให้มีจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ การนำเสนอบทความในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ การแบ่งปัน แลกเปลี่ยน

ประสบการณ์ในการจัดการเรียนการสอนในวิชา กระบวนทัศน์การดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ อันนำไปสู่การพัฒนาและออกแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาสมรรถนะจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ของนักศึกษาซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงจากภายในสู่พฤติกรรมที่ดีของเป็นพยาบาลที่ดีมีคุณภาพของสังคมต่อไป

การจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมสมรรถนะการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์

การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ (humanized care) หมายถึงการให้บริการที่เป็นมิตร มีความรักความเมตตา ใส่ใจในความทุกข์ที่เป็นปัญหาของผู้รับบริการ สามารถแก้ปัญหาได้ทันที่ด้วยใจ ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจ คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน เพื่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ผู้รับบริการโดยไม่เลือกปฏิบัติ¹¹ ในการผลิตบัณฑิตของสถาบันพระบรมราชชนก จึงกำหนดสมรรถนะของบัณฑิตที่จบจากสถาบันต้องมีสมรรถนะ “การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์” ซึ่งสถาบันพระบรมราชชนก ได้ให้ความหมายของการบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ว่าเป็นการบริการที่ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ 1) การมีจิตบริการ คือ การมีจิตที่เป็นมิตร มีความรักความเมตตา ใส่ใจในปัญหาและความทุกข์ของผู้ใช้บริการและผู้เกี่ยวข้อง โดยไม่ตัดสินพฤติกรรมคนอื่นด้วยความคิดของตนเองเข้าใจและเห็นใจผู้อื่น ให้บริการตรงตามปัญหาและความต้องการของผู้ใช้บริการ 2) การคิดวิเคราะห์ คือการคิดบนพื้นฐานข้อเท็จจริงวิเคราะห์และวางแผนแก้ปัญหาได้ เก็บรวบรวม

ข้อมูลจากสภาพความเป็นจริงของผู้ใช้บริการ วางแผนแก้ปัญหาได้สอดคล้องกับบริบทชีวิตจริง โดยประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิชาการและ 3) การมีส่วนร่วม คือ วิธีการทำงานเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมให้ผู้ใช้บริการรับรู้และตัดสินใจด้วยตนเอง¹² ดังนั้นในการผลิตบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์ “การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์” จะเกิดขึ้นได้ด้วยกระบวนการจัดการเรียนการสอนทั้งภาคทฤษฎี ภาคปฏิบัติและการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และต้องจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสภาพจริง¹³ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมสมรรถนะ การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ วิทยาลัยสังกัดสถาบันพระบรมราชชนกนั้น ได้มีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง โดยพบว่าการดำเนินการหลายรูปแบบ เช่นจากการศึกษา ของ กิตติพร เนาว์สุวรรณ และคณะ¹⁴ ที่ศึกษาเกี่ยวกับกลวิธีการพัฒนาอัตลักษณ์ของนักศึกษาวิทยาลัยพยาบาล กระทรวงสาธารณสุข พบว่า การจัดการเรียนการสอนภาคทฤษฎีต้องมีวิธีที่หลากหลาย ให้นักศึกษาได้ฝึกคิดวิเคราะห์จากโจทย์สถานการณ์ตัวอย่าง มีสถานการณ์จำลอง (simulation) ตามระดับชั้นปี การแบ่งกลุ่มให้ศึกษาสภาพจริงและต้องมีการพัฒนา 3 อย่างไปพร้อมกัน คือ อันดับแรกพัฒนาครูให้เป็นแบบอย่างที่ดี เสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่เด็กและครู จัดทำแผนปฏิบัติการ อันดับที่สองพัฒนาสิ่งสนับสนุน ห้องสมุด และสุดท้ายคือพัฒนาตัวนักศึกษาเองทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียน ซึ่งในการจัดการเรียนการสอนให้นักศึกษามีอัตลักษณ์ตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ ก็คือการทำให้นักศึกษา

มีความสามารถในการบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ กล่าวคือการดูแลแบบให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ซึ่ง อัญญา ปลดเปลื้องและคณะ¹⁵ พบว่าการดูแลที่ให้คุณค่าความเป็นมนุษย์นั้น เป็นการปฏิสัมพันธ์กันของบุคคลบนพื้นฐานของความเข้าใจในความเหมือนและความแตกต่างของแต่ละบุคคลโดยแนวทางการเรียนรู้การดูแลแบบให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ประกอบด้วย 4 ประเด็น ได้แก่ 1) การรับรู้การให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ผู้เรียนเริ่มต้นการเรียนรู้ด้วยการเข้าใจตนเองก่อนโดยใช้การทำสมาธิ แล้วเริ่มเรียนรู้ผู้อื่นด้วยการใช้ประสาทสัมผัส โดยเฉพาะการฟังอย่างตั้งใจ 2) ทำความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ด้วยการเข้าใจในประสบการณ์ที่มีคุณค่าของแต่ละบุคคล 3) การเรียนรู้ผ่านสภาพจริงด้วยการจัดประสบการณ์เรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนได้ไปสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมในบริบทจริง และ 4) การสะท้อนคิด ผู้สอนกระตุ้นความคิดในมุมมองต่างๆ ที่ทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจตนเองและเข้าใจต่อเหตุผลของแต่ละคนและจากการศึกษาของ วรวิทย์ ชัยพรเจริญศรี และคณะ¹⁶ พบว่าการสอนที่จัดให้มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนหรือระหว่างผู้เรียนด้วยกันเองการสนับสนุนให้นักศึกษารับรู้ความสามารถของตนเอง การเรียนรู้จักตนเองมากขึ้น การเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้จากสถานการณ์จริง และการสะท้อนคิดสามารถพัฒนาให้ผู้เรียนเกิดคุณลักษณะหัวใจความเป็นมนุษย์ได้

นอกจากนั้น ยังพบว่าการนำแนวคิดการพัฒนากระบวนการทัศน์ทางจิตตปัญญาศึกษามาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เพื่อเสริมสร้างความ

สามารถในการบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ สำหรับนักศึกษาพยาบาล เช่น จากการศึกษาของสุนิดา ชูแสง และมาเรียม นิลพันธุ์.¹⁷ พบว่าวิธีการสอน ที่ช่วยพัฒนาจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 การกำหนดปัญหาหรือความต้องการ ซึ่งจะประกอบด้วยขั้นตอนย่อยๆ คือ การประเมินตนเอง (assessing) และการสร้างแรงบันดาลใจในการปฏิบัติงาน (aspiring) ขั้นที่ 2 การเตรียมพร้อม (prepare concept) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อย คือ การเตรียมความพร้อมด้วยการปฏิบัติในสถานการณ์จำลองเสมือนจริง (acting with the simulation) และการประเมินผลการปฏิบัติ (analyzing the results) ขั้นที่ 3 เตรียมความพร้อมก่อนเข้าสู่สถานการณ์จริง (pre briefing) ประกอบด้วย การมอบหมายกรณีศึกษา (assigning) และการเฝ้าติดตามการเตรียมน้อมนำสู่การปฏิบัติ (attendant) และขั้นที่ 4 การดูแลด้วยหัวใจเอาใจใส่ในคุณค่าของมนุษย์ (practicing) ประกอบด้วย การแนะนำการปฏิบัติ (advise) และการประเมินผลการปฏิบัติ (adjudge) ขั้นที่ 5 การประเมินสมรรถนะการปฏิบัติ (performance assessing) ประกอบด้วย การทบทวนหลังปฏิบัติงาน (after action review) และการประยุกต์ใช้สู่การปฏิบัติ (applying)

จะเห็นได้ว่าการออกแบบการจัดการเรียนการสอนที่ส่งเสริมหรือพัฒนาสมรรถนะการดูแลสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์นั้น ต้องใช้กระบวนการหรือขั้นตอนที่หลากหลาย เน้นการเรียนรู้ที่เป็น active learning การใช้กระบวนการทางปัญญาและการมีเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอน ผู้เรียน และสิ่งแวดล้อมในสภาพจริง

ประสบการณ์จากการจัดการเรียนการสอนในวิชา กระบวนการทัศนการดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์

ในวิชากระบวนการทัศนการดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์นั้น เป็นวิชาที่อยู่หมวดวิชาพื้นฐานวิชาชีพ วัตถุประสงค์หลักของวิชานี้ มุ่งให้นักศึกษาพัฒนาความคิดและการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ โดยให้สามารถเข้าใจผู้ป่วยในสภาพความเป็นจริงเน้นการเปลี่ยนแปลงจากภายใน การปรับแนวคิด ทัศนคติ และมุมมองผู้ป่วยในฐานะการเป็นบุคคลที่เป็นปัจเจก มีศักดิ์ศรี มีคุณค่า มีความเข้าใจในความทุกข์ของผู้ป่วย เข้าใจในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม จนกระทั่งประยุกต์ความรู้ความสามารถด้านวิชาการไปใช้ในการบริการสุขภาพและพัฒนาศักยภาพการดูแลสุขภาพของประชาชนด้วยจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ซึ่งผู้สอนได้ออกแบบการจัดการเรียนการสอน ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ด้วยกิจกรรมดังนี้

ขั้นที่ 1 การปรับทัศนคติและฐานความคิด ประกอบด้วย 3 กิจกรรม ได้แก่ การฝึกปฏิบัติธรรม กิจกรรมการแสดงละคร การเสวนาประสบการณ์

ขั้นที่ 2 การสรรหาความรู้ด้วยตนเอง ประกอบด้วย 2 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการศึกษา ดูงานจิตอาสามูลนิธิฉือจี้ กิจกรรมสัมภาษณ์บุคคลต้นแบบ

ขั้นที่ 3 การฝึกปฏิบัติอย่างเป็นองค์รวม ในชีวิตจริง การนำสู่การประยุกต์ ประกอบด้วย

1 กิจกรรม ได้แก่ การใช้กิจกรรมโครงการเป็นฐาน (project base learning) โดย “จัดโครงการดูแลผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้งที่วัดวังขนาย”

ขั้นที่ 4 การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในชั้นเรียน (knowledge sharing) ประกอบด้วย 1 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมการจัดนิทรรศการแสดงผลการศึกษาด้วยโครงการเป็นฐาน (project base learning) การนำเสนอผลงานและเป็นเวทีในแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

ขั้นที่ 5 การสะท้อนคิดความรู้สึกรักของตัวนักศึกษาเอง ประกอบด้วย 1 กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมสะท้อนคิดด้วยตะกร้า 3 ใบ (reflective thinking) ลักษณะข้อคำถามเกี่ยวกับกิจกรรมในแต่ละครั้ง ได้แก่ จากประสบการณ์ / เหตุการณ์ นักศึกษาได้เรียนรู้อะไรบ้างและจากประสบการณ์ / เหตุการณ์ นั้นนักศึกษารู้สึกอย่างไรและนักศึกษาจะนำประยุกต์ใช้อย่างไร

ทั้งนี้ในการประเมินผลลัพธ์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ผู้สอนกำหนดการวัดผลลัพธ์ใน 2 ลักษณะ คือ

1. ประเมินจากการเปรียบเทียบพฤติกรรมจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ก่อนและหลังการสอน โดยใช้แบบประเมินพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสมรรถนะการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ที่สร้างขึ้นตามอัตลักษณ์ของสถาบันพระบรมราชชนก จำนวน 25 ข้อ แบ่งเป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) จิตบริการด้วยความเข้าใจ ผู้รับบริการจำนวน 2) การคำนึงถึงสิทธิผู้ป่วยและการให้ผู้ป่วยมีส่วนร่วม 3) การคิดวิเคราะห์ และ 4) มุมมองด้านความคิดและทัศนคติ

2. การถอดบทเรียนและการสะท้อนคิดของนักศึกษาด้วยตะกร้า 3 ใบ (reflective thinking

question) โดยผู้สอนสรุปและวิเคราะห์เอกสารเพื่อรวบรวมเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ และเชิญผู้ทรงคุณวุฒิที่เคยเข้าร่วมกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากกลุ่มภาคีวิชาอื่น 1 ท่าน ผู้ทรงคุณวุฒิด้านบริการพยาบาลที่มีประสบการณ์การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ และเป็นผู้สอนนักศึกษาจำนวน 2 ท่าน รวมทั้งสิ้น 3 ท่านในการวิเคราะห์และตรวจสอบยืนยันข้อมูลและความน่าเชื่อถือ

ผลลัพธ์

จากการจัดการเรียนการสอนตามรูปแบบที่กำหนด สามารถบ่งบอกถึงผลลัพธ์การจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมสมรรถนะการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ได้ดังนี้

1. พฤติกรรมที่แสดงถึงการมีจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์พบว่าหลังการจัดการเรียนการสอนนักศึกษาพยาบาลศาสตร์บัณฑิต ชั้นปีที่ 3 มีพฤติกรรมที่แสดงถึงการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ สูงกว่าก่อนการสอนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ก่อนสอน $\bar{x} = 3.78$; หลังการสอน $\bar{x} = 4.55$; $t=11.42$; $p<0.0$) และเมื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมที่แสดงถึงการมีจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์เป็นรายด้านพบว่าพฤติกรรมที่แสดงถึงการมีจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์หลังการสอนสูงกว่าก่อนการสอนทุกด้าน โดยด้านที่มีระดับคะแนนพฤติกรรมจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์มากที่สุดได้แก่ มุมมองด้านความคิดและทัศนคติ โดยมีคะแนนเฉลี่ยก่อนการสอน เท่ากับ 3.80 และคะแนนเฉลี่ยหลังการสอนเท่ากับ 4.63 ดังแสดงในตารางที่ 1 และ 2

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบค่าเฉลี่ยพฤติกรรมที่แสดงถึงการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ก่อนและหลังการสอนในภาพรวม

กิจกรรม	จำนวน	$\bar{X}$	SD	t	p
ก่อนสอน	75	3.78	0.63	11.42*	0.00
หลังสอน	75	4.55	0.37		

*= มีนัยสำคัญที่ระดับ .01

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบพฤติกรรมที่แสดงถึงการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ก่อนและหลังการสอน จำแนกเป็นรายด้าน

พฤติกรรมการดูแลด้วย หัวใจความเป็นมนุษย์	จำนวน	ก่อนการทดลอง		หลังการทดลอง		t
		$\bar{X}$	SD	$\bar{X}$	SD	
1. จิตบริการด้วยความเข้าใจ ผู้รับบริการ	75	3.78	0.62	4.51	0.41	10.25*
2. การคำนึงถึงสิทธิผู้ป่วย และการให้ผู้ป่วยมี ส่วนร่วม	75	3.81	0.68	4.57	0.43	10.15*
3. การคิดวิเคราะห์	75	3.73	0.72	4.57	0.42	10.56*
4. มุมมองด้านความคิด และทัศนคติ	75	3.80	0.72	4.63	0.40	10.49*

* มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01

ในการจัดการเรียนการสอน ผู้เขียนได้ทำการ
ถอดบทเรียนและให้นักศึกษาสะท้อนถึงผลลัพธ์
การจัดการเรียนการสอนเพื่อส่งเสริมสมรรถนะ
การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ซึ่ง
สามารถสรุปผลได้ดังนี้

1. ความเข้าใจในความทุกข์ของผู้ป่วย
การเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้สะท้อนคิด โดย
ตะกร้าสามใบและการทำให้นักศึกษาได้ทบทวน
ความรู้สึกของตนเองและของผู้อื่น รวมทั้งกิจกรรม
ที่วิทยาลัยได้จัดเพื่อให้นักศึกษาได้พัฒนาการ
รับรู้ความจริงในการมองปัญหา มองความทุกข์

ด้วยความเข้าใจมากขึ้น ดังที่ผู้เรียนได้กล่าวว่า
“การพัฒนาตนเองในการดูแลด้วยหัวใจความเป็น
มนุษย์และการประยุกต์ใช้ในการบริการสุขภาพ
การศึกษาโดยใช้โครงงานเป็นฐาน การจัดโครงการ
สามารถพัฒนาการดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์
มากที่สุด เริ่มต้นจากการสัมภาษณ์บุคคลต้นแบบ
จากนั้นคิดวางแผนเตรียมงานอย่างเป็นขั้นตอน
ซึ่งในการเตรียมงานต้องมองหลายๆ แง่มุม
มองครอบคลุมทั้งความรู้สึก การรับรู้ของผู้รับ
บริการ ซึ่งขณะเตรียมงานมีความรู้สึกอยากทำ
อยากดูแลช่วยเหลือแต่ระยะเวลาที่จำกัดจึง

ปรับจัดกิจกรรมให้เหมาะสม การบริหารงานนั้น เป็นนักศึกษาเกือบทั้งหมด ทำให้ได้เห็นถึงสภาพ ปัญหาจริงๆ สามารถรับรู้ความรู้สึกความทุกข์ ของผู้รับบริการได้ ทำให้เรารู้สึกได้ดูแลด้วยความรัก ความเมตตา และความเอื้ออาทร แก่พวกเขา ได้อย่างแท้จริงมากที่สุด อีกทั้งยังมีความรู้สึกดีๆ อยากทำโครงการนี้ต่อไปในอนาคตหากมีโอกาส” “ได้ไปทำกิจกรรม” มอบอุ่นไอรักจากใจจักรีรัช ณ วัดวังขนาย” ประทับใจที่ได้ไปมอบความสุขให้ แก่ผู้ป่วยที่ถูกทอดทิ้ง พลัดพรากจากครอบครัว ทำกิจกรรมหัวใจสื่อรัก มีคุณลุงท่านหนึ่งบอกว่า “รู้สึกมีกำลังใจอยากให้เราทำกิจกรรมแบบนี้” “รู้สึกว่าผู้ป่วยบางคนต้องการแค่ความรัก รอยยิ้ม กำลังใจจากเรามอบให้ อาจไม่ต้องการสิ่งของเงินทอง มากมาย บางทีฟังทุกคนพูดซึ่งมากล้นน้ำตาไม่อยู่ เลย บริบทชีวิตของแต่ละคนอาจต่างกัน ความทุกข์ แต่ละคนก็ย่อมต่างกัน การที่เราใช้ใจมองปัญหา ต่างๆเหล่านั้น จะทำให้เข้าใจผู้ป่วยมากขึ้น เห็น ถึงความต้องการที่แท้จริงของผู้ป่วย”

2. เข้าใจในการดูแลสุขภาพแบบ

องค์รวม องค์การอนามัยโลก (World Health Organization) ได้ให้คำนิยามของสุขภาพ (health) คือ ความสมบูรณ์ของร่างกาย จิตใจ สังคม และ จิตวิญญาณ ส่วนคำนิยามของสุขภาวะ (well-being) คือ การที่สุขภาพทางกาย ทางจิตใจ ทางสังคม และ ทางจิตวิญญาณอยู่กันอย่างสมดุล (life balance) ดังนั้นการดูแลแบบองค์รวม (holistic care) เป็นปรัชญาการดูแลสุขภาพที่สำคัญในความเป็น องค์รวมของทุกมิติ อันได้แก่ ร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และจิตวิญญาณ โดยจะมีความสัมพันธ์กันอย่าง สมดุลเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการมีสุขภาวะที่ดีที่สุด

จากการจัดการเรียนการสอนที่เน้นจิตบริการหัวใจ ความเป็นมนุษย์สามารถทำให้นักศึกษาได้เข้าถึง การดูแลแบบองค์รวมอย่างสมบูรณ์ดังที่ผู้เรียนได้ กล่าวไว้ว่า “จากการจัดโครงการดูแลผู้สูงอายุที่ถูก ทอดทิ้งที่วัดวังขนาย (ซึ่งเป็นศูนย์ฟื้นฟู บำบัด ผู้พิการ ผู้ป่วย และผู้สูงอายุไร้ญาติ) กิจกรรม นี้ทำให้เราได้ดูแลผู้ป่วยผู้สูงอายุอย่างใกล้ชิด ได้ทำความสะอาดที่พัก ล้างห้องน้ำ และหลังทำ กิจกรรมผู้ป่วยทุกคนได้รับบายความรู้สึกซึ่งมีต่อ หน้าเรา รับรู้ความรู้สึกผู้ป่วย เข้าใจความรู้สึก ของเขา ได้ยิ้มหัวเราะและร้องไห้ร่วมกันกับ ผู้ป่วยซึ่งไม่คิดว่าการทำความสะอาดจะทำให้เป็น จิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ด้วย วันนี้ ประสบความสำเร็จในการดูแลที่ครบทั้งทางด้าน จิตใจ ร่างกาย และสังคม อย่างแท้จริงเลย ข้อคิด วันนี้จากผู้ป่วยและท่านเจ้าอาวาสจะทำให้เราเป็น พยาบาลที่ดีต่อไปอีกด้วย”

3. เข้าใจผู้ป่วยในฐานะการเป็น

ปัจเจกบุคคล มีศักดิ์ศรี มีคุณค่า จากการจัด การเรียนการสอนสะท้อนคิดโดยไม่มีคำตอบที่ผิด และการแสวงหาคำตอบด้วยตนเองจากการเรียนรู้ ชีวิตและการทำงานร่วมกัน การมีอิสระทาง ความคิดนั้นทำให้นักศึกษารู้สึกมีความพึงพอใจ และความสุข ดังนั้นนักศึกษาจะซึมซับและเข้าใจ จากกิจกรรมที่ผู้สอนจัดให้และเข้าใจว่าธรรมชาติ ของมนุษย์ทุกคนก็ย่อมพึงพอใจกับการมีอิสระใน การเลือก อิสระทางความคิด เช่นเดียวกับผู้ป่วยที่ เป็นมนุษย์เหมือนกับนักศึกษา ก็ต้องการอิสระและ ความสุขจากการได้ร่วมตัดสินใจเช่นกันดังที่ผู้เรียน ได้กล่าวว่า “การให้การดูแลไม่ว่าจะเป็นประชาชน ผู้ป่วย เด็ก หรือคนชรา ทุกคนล้วนเป็นมนุษย์

มีชีวิตมีความรู้สึกเพราะฉะนั้น ต้องนึกถึงศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์ หากเพียงเราลองคิดว่าถ้าผู้ป่วย เป็นญาติที่สนิทของเรากการบริการของเราที่ให้กับ ผู้ป่วยย้อมติที่สุดไม่ยากให้วิชาสิ้นสุดที่ตารางเรียน พอจบสิ่งที่ทำแบบนี้ก็ หายไป อยากให้คงอยู่กับเรา แม้ไม่มีตารางเรียน”

4. เข้าใจความหมาย และตระหนักถึง ความสำคัญของการมีจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่นำไปสู่การสร้างประโยชน์ ในการช่วยเหลือผู้อื่นและสังคมต่อไป โดยได้กล่าว ถึงปัจจัยแห่งการพัฒนาจิตบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ ได้แก่ การดูแลผู้ป่วยโดยเน้นองค์รวม คำนึงถึงจิตใจและเคารพสิทธิของความเป็นมนุษย์ ดูแลผู้ป่วยเปรียบเสมือนคนในครอบครัว ไม่ตัดสิน ผู้อื่นเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่น รู้จักเสียสละมี จิตอาสาโดยลดความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว การ ทำงานเป็นทีมโดยเน้นการวางแผนอย่างเป็นระบบ วางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน การจัดกิจกรรมที่ เน้นผู้เข้าร่วมหรือผู้รับบริการเป็นหลักไม่ใช่ตาม ความต้องการของผู้ให้บริการ รับรู้คุณค่าของการ ดูแลผู้ป่วยไม่ใช่การรักษา ด้วยหัวใจความเป็น มนุษย์ดังที่ผู้เรียนได้กล่าวว่า “ตอนที่ไปช่วยเหลือ ทำความสะอาดเป็นครั้งๆ วัน คิดว่าทำไมรูปแบบนี้ มีอาจารย์ในถึงมีกลิ่นแรงมาก มีเพื่อนอาสาเอาไป เททิ้ง พอเห็นเพื่อนเสียสละโดยไม่รังเกียจ ทำให้ ความคิดเปลี่ยนไปการออกไปทำกิจกรรมทำให้ เราได้เห็นว่าเราได้ช่วยเหลือใครสักคนที่ต้องการ เราจริงๆ และได้เห็นรอยยิ้มของเขาสิ่งที่เราทำนั้น ก็เกิดความสำเร็จสร้างความสุขความภูมิใจให้ตัว เองและเพื่อนๆ ที่ได้ไปทำกิจกรรมร่วมกัน” “ตอนแรกก็ยังไม่รู้ความหมายที่แท้จริงว่าคืออะไร

เพราะคนทุกคนก็น่าจะเหมือนๆ คงไม่เหมือนกัน แค่น้ำตากับนิสัย “หลังจากเรียนนี้เสร็จ และ การได้ทำกิจกรรมหลายๆ อย่างก็ทำให้เราได้เข้าใจ คำว่าการดูแลด้วยหัวใจจริงๆ แล้วเราทำแล้วมี ความสุข โดยที่เราไม่ได้ต้องการอะไรตอบแทน แต่ที่ได้กลับมาคือความรู้สึกดีกลับมาแทน และ ก็ไม่สามารถบังคับใครได้นอกจากตัวเราเองใน การทำ และฉันคิดว่าถ้าโลกนี้ทุกคนรู้จักคำว่าให้ รู้จักแบ่งปันโลกนี้จะน่าอยู่มากๆ ไม่ใช่แค่แบ่งปัน สิ่งของ แต่มีการแบ่งปันรอยยิ้มให้แก่กันและกัน ด้วย” “จากการจัดโครงการดูแลผู้ป่วยและผู้สูงอายุ ที่ถูกทอดทิ้งที่วัดวังขนาย ทุกคนต้อนรับเราดีมาก หลังทำกิจกรรมทำความสะอาดที่พัก ล้างห้องน้ำ ให้กับผู้ป่วย ผู้ป่วยได้กล่าวขอบคุณพวกเราด้วย รอยยิ้ม ขอขอบคุณพวกเราไม่หยุดเลย การไปทำ กิจกรรมครั้งนี้ทำให้เราได้อะไรกลับมาเยอะมาก ที่สำคัญ ได้ความสุขจากรอยยิ้มและเสียงหัวเราะ กลับมา เพื่อนที่ไปทำโครงการด้วยกันทุกคน ทำหน้าที่ของตนเองได้ดีมากไม่มีใครบ่นว่าเหนื่อย เลยเต็มใจที่จะทำ เรามีความสุขกับการที่ได้ทำ กิจกรรมและการดูแลผู้ป่วยและผู้สูงอายุอย่างมาก ประทับใจเพื่อนๆ ด้วย” “จากการที่อาจารย์ได้จัด กิจกรรมและการเรียนการสอนแบบนี้ทำให้ซึมซับ มาทีละเล็กละน้อย ค่อยๆ มีการพัฒนาขึ้น ไม่น่าตัว เองมาเป็นแกนหลัก เพราะต่างคนต่างความคิดเมื่อ เราารู้สึกที่จะรับฟัง มันก็ทำให้เราเรียนรู้อะไรใหม่ๆ มากขึ้น จนถึงวันที่ได้ไปจัดโครงการและนำมาเสนอ ยิ่งทำให้รู้สึกว่าคุณค่าที่ได้มันมากเกินกว่าเป่า หมายที่วางไว้” “จากการเรียนการสอนวิชานี้ นำ ไปใช้ในการดูแลผู้ป่วยโดยเน้นองค์รวมคำนึงถึง จิตใจและเคารพสิทธิของความเป็นมนุษย์ ดูแล

ผู้ป่วยเปรียบเสมือนคนในครอบครัว ไม่ตัดสินผู้อื่นเคารพในความคิดเห็นของผู้อื่นรู้จักเสียสละมีจิตอาสาโดยลดความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวการทำงานเป็นทีมโดยเน้นการวางแผนอย่างเป็นระบบ วางบุคคลให้เหมาะสมกับงาน การจัดกิจกรรมที่เน้นผู้เข้าร่วมหรือผู้รับบริการเป็นหลัก ไม่ใช่ตามความต้องการของผู้ให้บริการ รับรู้คุณค่าและดูแลคนที่ใกล้ตัว ด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์

สรุป

พฤติกรรมบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์มีความเป็นนามธรรมสูง การที่จะฝึกให้นักศึกษาเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้บริการประดุจผู้ป่วยเป็นญาติที่สนิท ลดความเห็นแก่ตัวเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การมีความสุขที่ได้เห็นรอยยิ้มจากผู้ป่วย สิ่งเหล่านี้ไม่อาจสอนให้นักศึกษาเกิดขึ้นได้ในการสอนได้ในการบรรยาย ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาการบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ที่มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ผู้เรียนมีอิสระ

ด้านความคิดแสดงความคิดเห็นแบบไม่ปิดกั้น การจัดการเรียนการสอนที่ไม่เน้นเนื้อหา แต่กระตุ้นให้ผู้เรียนเรียนรู้ด้วยตนเองและการเรียนรู้แบบทีม การมีส่วนร่วมจากกลุ่มเพื่อนและบุคคลต้นแบบในสังคม จากการใช้รูปแบบการเรียนการสอนแบบการมีอิสระทางความคิดที่นักศึกษาได้รับ สร้างความพึงพอใจให้กับนักศึกษาทุกคน ดังนั้นนักศึกษาจะเข้าใจว่าธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนก็ย่อมพึงพอใจกับการมีอิสระในการเลือก อิสระทางความคิดเช่นกันไม่ว่าจะเป็นผู้ป่วย เพื่อน หรือ ประชาชนปกติก็เช่นกัน นอกจากนี้นักศึกษาเห็นประจักษ์ด้วยตนเองในคุณค่าสิ่งที่เรียนรู้ในเชิงนามธรรม เช่น ความสุขที่เป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ การดูแลด้วยความรักความเมตตา ความเอื้ออาทร การเห็นคุณค่าชีวิตตนเองและผู้อื่น ความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติต่อผู้อื่นด้วยความจริงใจไม่หวังสิ่งตอบแทน จากการทดลองปฏิบัติฝึกฝนด้วยตนเองนี้ทำให้นักศึกษาเข้าใจและซึมซับความรู้สึกเหล่านั้นและสิ่งเหล่านี้จะอยู่ในความสำนึกของจิตใจที่หล่อหลอมยาวนานมากกว่าการอธิบายในชั้นเรียน

เอกสารอ้างอิง

1. มกราพันธุ์ จุฑารส, วัชร อมรโรจน์วรวุฒิ, วิไลวรรณ วัฒนานนท์, เบญจพร ทิพย์ผลาผลกุล และอณิษฐา จุฑารส. การศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลง: ความร่วมมือระหว่างสถานศึกษาและสถานบริการสุขภาพในชุมชน. วารสารพยาบาลกระทรวงสาธารณสุข. 2019; 29(3): 1-17.
2. จุริรัตน์ อินทวัฒน์, ธนพล บรรดาศักดิ์ และณฤมล จันทระเกษม. กระบวนทัศน์ในการดูแลด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์: บทเรียนจากค่ายศิลาธรรม. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร.2560; 5 (2): 376- 387.
3. นงนุช วงศ์สว่าง, กมลพร แพทย์ชีพ, รจนากร ชูใจ และนางณภัทร รุ่งเนย.การบูรณาการกระบวนการพยาบาลกับการบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ในการดูแลผู้สูงอายุ. วารสารพยาบาลกระทรวงสาธารณสุข. 2017; 27(2): 1-14
4. สุนี วงศ์คงคาเทพ. รายงานวิจัยประเมินผลผู้เรียนกับการสอนแบบบูรณาการ. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.2550.

5. วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี จักรีรัช. มคอ.2 หลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิต (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2555). เอกสารหลักสูตร. 2555.
6. สถาบันพระบรมราชชนก. มคอ.2 หลักสูตรพยาบาลศาสตรบัณฑิต (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2561). เอกสารหลักสูตร. 2561.
7. จิราพร วรวงศ์, เนตรนภา กาบมณี, พรพรรณ มนัสจกุล และธวัชชัย เชื้อนสมบัติ. การพัฒนารูปแบบการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงโดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์บริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ของนักศึกษาพยาบาล.วารสารวิชาการสาธารณสุข.2562; 28 (ฉบับพิเศษ): 52-64.
8. มกราพันธุ์ จุฑารส. การคิดอย่างเป็นระบบ.โครงการสวัสดิการวิชาการสถาบันพระบรมราชชนกกรุงเทพฯ: ธนาเพรส. 2551.
9. ประเวศ วะสี. ระบบการเรียนรู้ใหม่ไปให้พ้นวิกฤตแห่งยุคสมัย.กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา. 2550.
10. ปราณี อ่อนศรี. จิตตปัญญาศึกษา: การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ในศตวรรษที่ 21. วารสารพยาบาลทหารบก. 2557; 15(1): 7-11.
11. สุปราณี หมื่นยา. การพัฒนาแบบวัดอัตลักษณ์และปัจจัยที่ส่งผลต่อพัฒนาการของอัตลักษณ์การบริการสุขภาพด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์ของนักศึกษาพยาบาล โดยใช้โมเดลโค้งพัฒนาการที่มีตัวแปรแฝง. [ดุษฎีนิพนธ์]. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร; 2563.
12. สถาบันพระบรมราชชนก “คู่มือการดำเนินการเพื่อให้เกิดอัตลักษณ์บัณฑิต สถาบันพระบรมราชชนก พ.ศ. 2554” สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงสาธารณสุข. นนทบุรี; กลุ่มพัฒนาการศึกษา. 2554.
13. นิจวรรณ วีรวัฒน์ม, บังอร ศิริสกุลไพศาล,พรฤดี นิธิรัตน์,ทิพวรรณ ตั้งวงศ์กิจและสุวัฒนา เกิดม่วง. การพัฒนาอัตลักษณ์บัณฑิตพยาบาล“การบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์. วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. 2562; 8 (2): 167-80.
14. กิตติพร เนาว์สุวรรณ, เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ และ วิทวัส ดิษยะศริน สัตยารักษ์. กลวิธีการพัฒนาอัตลักษณ์ของนักศึกษา วิทยาลัยพยาบาลกระทรวงสาธารณสุข. วารสารหาดใหญ่วิชาการ. 2558;13(2) 117-32.
15. อัญญา ปลดเปลื้อง, อัจฉรา มีนาสันติรักษ์, ดวงใจ เปลี่ยนบำรุง, ชุติมา รักษ์บางแหลม และศรีเสาวลักษณ์ อุ่นพรมมี. ประสบการณ์การเรียนรู้การดูแลแบบให้คุณค่าความเป็นมนุษย์. วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์.2561; 5(3): 745-70.
16. วรวิทย์ ชัยพรเจริญศรี,บุญสืบ โสโสม, และกนกอร ชาวเวียง.การทบทวนความรู้งานวิจัยด้านการจัดการเรียนการสอนที่พัฒนาคุณลักษณะหัวใจความเป็นมนุษย์:กรณีศึกษาวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี พระพุทธบาท.วารสารพยาบาลสาธารณสุข.2560; 31(1): 146-59.
17. สุนิดา ชูแสง และ มาเรียม นิลพันธุ์. กระบวนทัศน์ทางจิตตปัญญาศึกษาเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการบริการด้วยหัวใจความเป็นมนุษย์สำหรับนักศึกษาพยาบาล. วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย.2564; 13(1): 9-23.